

практычнымі заданнямі для вучняў. Напрыклад, да апавядання Я. Коласа “Васіль Чурыла” гэта такія: 1. Раскажыце, як жылося Васілю. Чаму яго работу называлі “сабачай службай”? 2. Пакажыце ў тэксце, чаму Васіль пакорліва зносіў усе здзекі ляснічага, хаця ўсё больш і больш нарасталі ў ім абурэнне і гнёт. 3. Які настрой у чытача стварае апісанне лесу? Выпішыце словы, пры дапамозе якіх аўтар перадае гэты настрой. 4. Складзіце план гэтага апавядання.

Характэрнай асаблівасцю хрэстаматыі з’яўляецца і тое, што ў ёй па меры вывучэння мастацкіх твораў даюцца звесткі па тэорыі літаратуры, а менавіта: вершаваная мова (рытм, рыфма), вершаскладанне (стапа, страфа, ямб, харэй, дактыль, амфібрахій, анапест), антытэза, аўтабіяграфія, біяграфія, сатыра, лірычныя творы, балада, характарыстыка, партрэт, аповесць, тэма, ідэя, кампазіцыя, апісанне, пейзаж, эпіграф, алітэрацыя, асананс, метанімія, сінекдаха, неалагізмы, архаізмы.

Складзеная Н.Т. Вайтовіч хрэстаматыя 15 разоў перавыдавалася. Амаль кожнае перавыданне адрознівалася зменамі ў адборы мастацкіх тэкстаў, іх размяшчэнні, пытаннямі і практычнымі заданнямі да іх. Асабліва значна было зменена выданне 1950 г. У яго быў уведзены новы раздзел — “Вусная народная творчасць”, які ўключаў паасобныя тэксты дарэвалюцыйнага і паслярэвалюцыйнага фальклору (песні, казкі, прыпеўкі, прыказкі). У гэтым жа перавыданні былі дадзены біяграфічныя звесткі пра ўсіх пісьменнікаў, творы якіх змяшчала хрэстаматыя (Я. Купала, Я. Колас, К. Крапіва, К. Чорны, П. Броўка, П. Глебка, М. Лынькоў, Э. Самуйлёнак, А. Куляшоў, М. Танк, А. Кулакоўскі). Асноўныя прынцыпы будовы гэтага выдання хрэстаматыі захоўваліся ва ўсіх пазнейшых выданнях.

Навуковыя працы Н.Т. Вайтовіч з’явіліся важкім укладам у беларускае мовазнаўства і з часам не страчваюць тэарэтычнай і практычнай вартасці.

Д.І. ЭДЭЛЬМАН (Масква)

ДА ПЫТАННЯ ДАСЛЕДАВАННЯ СЛАВЯНА-ІРАНСКІХ ІЗАГЛОС

Даўно заўважана, што славяна-іранскія мовы, якія адносяцца да розных “ветвей” вялікай індаеўрапейскай сям’і, маюць шэраг агульных матэрыяльных і структурных элементаў на розных моўных узроўнях. Пры гэтым, хаця ў некаторых арэалах (у асноўным у паўднёварускіх стэпах і суседніх з імі рэгіёнах) мелі месца актыўныя кантакты паміж часткай іранскіх плямёнаў (вядомых пад назвай “скіфы”) і часткай суседніх славянскіх, далёка не ўсе рысы падабенства могуць быць растлумачаны як народжаныя данымі кантактамі. Гэта акалічнасць падводзіць да разгледжання матэрыяльных і структурных падабенстваў паміж мовамі даных дзвюх сем’яў у максімальным аб’ёме і з максімальнай увагай да ўзнікнення кожнага такога падабенства, што дазваляе вызначыць іх розныя тыпы, пэўную часавую і прасторавую стратыфікацыю — і ў выніку — іх прычына-выніковую ўзаема сувязь.

Славяна-іранскія ізагласы неаднаразова разглядаліся ў літаратуры ў розных аспектах. Найбольш пільная ўвага надавалася пры гэтым лексічным паралелізмам і разгледжанасцю з моў адной сям’і ў мовы другой, галоўным чынам — з іранскіх моў (у асноўным скіфскіх дыялектаў) у славянскія. Даследаваліся розныя слаі лексікі, пачынаючы ад назваў канкрэтных рэалій і прадметаў (у тым ліку тыя, якія знайшлі адлюстраванне ў тапаніміцы арэала) і завяршаючы найменнямі некаторых культуралагічных канцэптаў (якія ўключаюць, акрамя ўласна лексікі, шэраг формульных словазлучэнняў). У сувязі з лексікай аналізаваліся звычайна і міфалагемы, агульныя для носьбітаў гэтых моў. Гэтым праблемам прысвечаны шматлікія выдатныя даследаванні такіх навукоўцаў, як М. Фасмер, Э. Бенвеніст, В.І. Абаеў, У.Н. Тапароў, А.А. Залізняк, А.М. Трубачоў, Й. Рэчэкі і інш.

Значна менш надавалася ўвагі агульным фанетычным, марфалагічным, сінтаксічным рысам, аднак іх наяўнасць адзначалася ў літаратуры. Аналіз нека-

торых з іх і агульная зводка такіх другарадных падобных рысаў, якія сталі вядомы да сярэдзіны 60-х гадоў, выкладзены ў кнізе В.І. Абаева¹. Разам з тым сам факт іх наяўнасці ўяўляецца значным па шэрагу прычын. Па-першае, падобныя супольнасці, у адрозненне ад лексічных, не ўтвараюцца пры звычайных моўных кантактах — для іх узнікнення ў выніку іншамоўнага ўплыву неабходна больш або менш глыбокае двухмоўе этнасу за адносна працяглы перыяд. Па-другое, тыпалагічны паралелізм можа ўзнікнуць (і ўзнікае) у дзвюх або больш мовах — у выніку паняційных і/або структурных супадзенняў, дзеля чаго, дарчы, генетычная роднасць моў або іх арэальная блізкасць не з'яўляюцца неабходнымі ўмовамі. Па-трэцяе, генетычна роднасныя мовы могуць развіваць падобныя матэрыяльныя і структурныя рысы паралельна і незалежна адна ад адной. У другім і трэцім выпадках уваходжанне розных моў у адзіны арэал і іх кантакціраванне можа падтрымліваць і ўмацоўваць падабенства, якое намячаецца, але не быць асноўнай прычынай іх узнікнення і г.д.

Дасягненні славістыкі, іраністыкі і індаеўрапейстыкі за апошнія дзесяцігоддзі дазволілі вылучыць шэраг новых славяна-іранскіх элементаў не толькі ў лексіцы, але і ў фанетыцы, фаналогіі, марфалогіі і ў мікрасінтаксічных структурах. Пры гэтым дасягненні тэорыі і методыкі параўнальна-гістарычных, тыпалагічных і арэальных даследаванняў у мовазнаўстве далі магчымасць усядоміць месца агульных элементаў і з'яў у сістэме і славянскіх, і іранскіх моў, іх арэальную і храналагічную прыстасаванасць і прычыны іх узнікнення.

У даным артыкуле прапануецца разгледзець з гэтых пазіцый некалькі прыкладаў падобных або агульных з'яў у фанетыцы, марфалогіі і мікрасінтаксічных структурах.

І. Перш за ўсё выдзелім прыклады падабенства, якія абумоўлены пазнейшымі тыпалагічнымі супадзеннямі. Частка з іх мае адзіную, агульную для даных моў зместавую базу, іншыя з'яўляюцца вынікам чыста фармальнага структурнага супадзення.

1. Да агульных рысаў, якія ўзніклі паралельна, але дзякуючы адзінай сэнсавай тэндэнцыі, можа быць аднесена развіццё значэнняў “неочевидности”, “заглазости” дзеяння (г.зн. абазначэнне дзеяння, якое той, хто гаворыць, сам не бачыў, а даведаўся аб ім з чужых слоў або дзякуючы лагічным “умозаклученням”) у дзеепрыметнікавых зваротках або ў развіўшыхся з іх пазнейшых формаў перафрастычнага перфекта і інш. Такая з'ява назіраецца ў розных жывых індаеўрапейскіх і іншых мовах (уключаючы цюркскія). У іранскай сям'і асабліва паказальнай у гэтым плане з'яўляецца таджыкская мова, у якой на базе перфекта была разгорнута цэласная сістэма віда-часавых формаў “неочевидного”, або “заглазного”, “аўдзітыўнага” ладу². Падобная сістэма назіраецца ў шэрагу іншых іранскіх сем'яў Сярэдняй Азіі, аднак і з меншым наборам формаў. З другога боку, аналагічны “перасказацельны лад” у славянскай македонскай мове лічыцца ўзніклым пад уздзеяннем турэцкай³. (Аб дзеепрыметнікавых канструкцыях з падобным “неочевидным” значэннем таксама і ў літоўскай мове⁴.) Пры некаторых адрозненнях у складзе і наборы гэтых звароткаў і ўзнікшых на іх базе “неочевидных” формаў, а таксама пры адрозненнях у варыянтах развіцця значэнняў гэтых формаў у розных мовах агульная зместавая сувязь у адных выпадках выніковасці і невідавочнасці, у другіх — безасабовасці і невідавочнасці, — наяўна (параўн. развіццё ў таджыкскай мове: дзеянне ў прошлым з вынікам у цяперашнім, стан як вынік дзеяння → лагічны вывад аб дзеянні на падставе назіраемага выніку → мадальная падкрэсленасць таго, што той, хто гаворыць, сам не бачыў дзеяння → наратыўнасць, — пры тым, што ў літоўскай мове, напрыклад, шляхі развіцця гэтых значэнняў былі некалькі іншымі⁵). Гэта супольнасць складаецца, як уяўляецца, у залежнасці катэгорыі “неочевидности” ад катэгорыі стану.

Да гэтай жа групы агульных рысаў адносіцца развіццё асабовых формаў будучага часу са спалучэнняў асноўнага дзеяслова з дапаможным дзеясловам “хацець” або яго вытворнымі (“жадаючы”, “жаданне”). З'ява назіраецца ў розных іранскіх мовах (пярсідскай, таджыкскай, дары, сагдзейскай, харэзмійскай, асяцінскай) і ў мовах-кампанентах Балканскага моўнага саюза, уключаючы славянскія⁶ (тое ж і ў іншых мовах, напрыклад у англійскай). Пры гэтым нават унутры іранскай сям'і няма адзінства ў граматыкалізацыі формаў футурума: яны выпрацоўваліся позна, рознымі шляхамі і не ва ўсіх мовах. У тых іранскіх мовах,

дзе формы футурума ўтвораны з дапамогай кампанента "хацець", яны выкарыстоўваюць этымалагічна розныя кампаненты з гэтым значэннем і пабудаваны па розных мадэлях (г.зн. шляхам граматыкалізацыі розных мадальных звароткаў), напрыклад, у класічнай персідскай мове: *xwāh kardan/kard* "(я) зраблю" (асабовая форма цяперашне-будучага часу дзеяслова "хацець" + інфінітыў сэнсавага дзеяслова), харэзм. *k'm-k'm* "(я) зраблю" (асабовая форма сэнсавага дзеяслова + нязменная аснова, якая абазначае "жаданне"), асяц. *fārs-dzān-ān* "(я) запытаю" (аснова сэнсавага дзеяслова + суфікс *-dzān-*, які з'яўляецца працягам старажытнага дзеепрыметніка **šapa-*, **šipa-* "той, хто хоча, жадае + дзеяслоў "быць" у цяперашнім часе)". Гэта значыць, што ў розных мовах нават унутры іранскай сям'і гэтыя формы выпрацоўваліся паралельна і незалежна. Тым больш незалежна адбывалася іх утварэнне ў іншых мовах.

Агульная зместавая падстава гэтай з'явы відавочна: будучае не дэтэрмінавана, і абазначэнне дзеяння ў будучым — гэта звычайна канстатацыя не самога дзеяння (як у прошлым або цяперашнім), а меркаванні, пажадання, спадзяванні, сцвярджэнні, папярэджванні, перасцярога і г.д. аб яго здзяйсненні. Адсюль — выражэнне яго ў многіх мовах свету (уключаючы старажытныя іранскія) ускосным ладам або мадальнымі зваротамі.

2. Да агульных рысаў, якія ўзніклі паралельна ў выніку чыста фармальнага структурнага супадзення, можна аднесці, напрыклад, працэс уплыву форм падвоенага ліку імёнаў у словазлучэннях тыпу "два вока", "два гады", "дзе каровы" на спалучэнні імёнаў з лічэбнікаў "тры" і вышэй. З'ява назіраецца ў некаторых іранскіх мовах (сагдзійскай, ягнобскай, асяцінскай, пашто) і ў некаторых славянскіх, уключаючы рускую⁸. Пры гэтым у розных іранскіх мовах у даным спалучэнні выступаюць рэфлексы розных склонаў падвоенага ліку (напрыклад, у пашто — намінатыў, у асяцінскай, ягнобскай — генетыў), што дазваляе выказаць меркаванні наконт пазнейшага і паралельнага характару такога распаўсюджвання гэтых формаў нават унутры адной моўнай сям'і.

Да гэтага ж тыпу можна аднесці з'явы "антыцыпацыі", або "параджальнага паўтору", г.зн. ужыванне ў фразе займеннікаў, займеннікавых энклітык, накіроўваючых і інш. часціц, якія ўказваюць на аб'екты (прама або ўскосна), якім затым даюцца найменні. Гэта адзначаецца ў асобных іранскіх мовах, асабліва ў мёртвай харэзмійскай, менш ярка — у асяцінскай і спарадычна ў шэрагу іншых іранскіх моў (а таксама ў асобных індаарыйскіх), параўн., напрыклад, харэзм. *r'spnwduw 'u wzfrkps* "(ён) удзеў-яе-туды нітку ў-іголку", *h'vrm' hyd y' dyd'm* "(я) аддаў-яе-табе (тую) дачку-маю". З імі пераклікаюцца падобныя з'явы так званай "займеннікавай рэпрызы" у мовах Балканскага саюза⁹. Прычынай узнікнення такіх канструкцый, ва ўсякім выпадку, з'явілася спалучэнне двух працэсаў: затуханне назоўнікавай склонавай парадзігмы і перабудовы сказа з мадэлі SOV на мадэль SVO (у харэзмійскай) або SVO//SOV (у асяцінскай), што патрабавала кампенсацыйных дадатковых спосабаў удакладнення функцыі імёнаў — у якасці прамога або розных ўскосных дадаткаў.

Прыклады такога роду самі па сабе не паказчыкі для характарыстыкі арэальных і генетычных узаемаадносін іранскіх і славянскіх моў, тым не менш з'яўляюцца цікавымі, таму што дапаўняюць карціну агульных рысаў падабенства моў гэтых дзвюх сем'яў. Наступныя два тыпы ірана-славянскіх падабенстваў ужо прама звязаны з агульным гістарычным (дакладней — дагістарычным) лёсам гэтых моў.

II. Агульныя рысы, якія маюць арэальную прыстасаванасць і тлумачацца адначасовымі непасрэднымі кантактамі моў і этнасаў у мінулым або аднолькавым уздзеяннем (як адстратным, так і субстратным) на некаторыя іранскія і славянскія мовы з боку трэцяй моўнай стыхіі, вылучаюцца на розных моўных узроўнях.

1. Да такіх рысаў можна аднесці, напрыклад, адносна познюю выпрацоўку ў асяцінскай мове (нашчадку аднаго ці некалькіх блізкіх адзін аднаму скіфскіх дыялектаў) дзеяслоўных прыставак-прэвербаў, якія выражаюць перфектнасць, дакладней — развіццё ў старажытных прэвербаў, якія абазначаюць накірунак або лакалізацыю дзеяння і стану, дадатковага значэння завершанасці дзеяння. Гэтая з'ява, вельмі істотная для гісторыі асяцінскага дзеяслова (яна папярэдзіла граматыкалізацыю інавацыйнага дзеепрыметнікавага перфекта, ада-

собиўшы тым самым асяцінскую мову ад большасці іншых іранскіх моў), добра стасуецца з ўздзеяннем славянскіх дыялектаў на суседнія скіфскія¹⁰.

Для гэтых рысаў адносіцца і спосаб афармлення назвы прамога аб'екта ў асяцінскай, дзе называнне чалавека ў гэтай функцыі выступае фармальна ў генетыве, а назва рэчы — у намінатыве. І хаця тут паняцінная мяжа маркіроўкі/немаркіроўкі імёнаў іншая, чым у рускай мове (з характэрнай для яе катэгорыяй адушаўлёнасці/неадушаўлёнасці), выражэнне яе суаднесенасцю менавіта гэтых склонавых формаў — адметная асаблівасць асяцінскай мовы — набліжае яе да славянскіх, у прыватнасці да рускай¹¹: маркіроўка імёнаў прамога аб'екта з разыходжаннем па прынцыпу “чалавек/нечалавек”, радзей “адушаўлёнае/неадушаўлёнае”, адзначаецца ў многіх індаіранскіх мовах, аднак рэалізуецца звычайна пры дапамозе іншых сродкаў.

2. З другога боку, некаторыя арэальныя з'явы, што назіраюцца ў частцы славянскіх моў або нават у дыялектах, пераклікаюцца з аналагічнымі з'явамі ў іранскіх (і нават індаіранскіх) мовах, для якіх, аднак, гэтыя з'явы складаюць не арэальныя, а сістэмныя, генетычна зададзеныя характарыстыкі. Такая суаднесенасць “глыбіннасці” даных падобных рысаў наводзіць на думку аб адваротнай накіраванасці ўздзеяння пры кантактах, г.зн. аб ўздзеянні іранскіх моў на славянскія. Так, распаўсюджванне спіранта γ на месцы агульнаіндаіранскіх $*q$, $*qh$ — генетычна зададзеная ўласцівасць так званай “усходняй” групы, якая ўключае, напрыклад, мову пашто (афганская), памірскія, харэзмійскую, сагдзійскую і інш. мовы, а таксама сакскія і скіфскія дыялекты. Ва ўсіх гэтых мовах дадзены спірантны рэфлекс з'яўляецца часткай агульнай сістэмы спірантнага адлюстравання звонкіх (уключае, побач з адлюстраваннем $*q$, $*qh$ ў выглядзе γ , таксама адлюстраванне $*b$, $*bh$ у выглядзе v , w , а $*d$, $*dn$ у выглядзе δ), іншы раз з далейшымі трансфармацыямі па мовах. У той жа час у славянскім моўным свеце адпаведны спірант γ (і затым па рэгіёнах — h) абмежаваны арэалам моў і дыялектаў (паўднёварускія, украінскія, беларускія, чэшская, славацкая, верхнялужыцкая), якія кантактавалі ў той або іншай ступені са скіфскімі дыялектамі. Гэта дае падставу для разгляду фрыкатыўнага γ ($> h$) на месцы праславянскага $*q$ у якасці арэальнай фанетычнай з'явы, якая падмацавана ўздзеяннем з боку скіфскіх дыялектаў¹².

Да з'яў такога ж тыпу можа быць аднесены пераход $*e$ ($> *e$, $*b$) $> [a]$ у некаторых палескіх гаворках і ў дыялектах іншых славянскіх моў блізкіх рэгіёнаў (калі гэта не ўласнае позняе пазіцыйнае пашырэнне галосных, якое мае тыпалагічныя паралелі ў іншых мовах свету), звязаны з ранейшымі кантактамі з індаіранскімі мовамі¹³, паколькі ў апошніх такі пераход з'яўляецца часткай агульнаарыйскай сістэмы трансфармацыі індаеўрапейскіх галосных: і.-е. $*e$, $*o$, $*a >$ арыйск. $*a$; і.-е. $*ē$, $*ō$, $*ā >$ арыйск. $*ā$.

3. З кантактным паходжаннем звязаны, напэўна, некаторыя структурныя характарыстыкі пярсідскай мовы, якія набліжаюць яе да моў Балканскага саюза, уключаючы славянскія мовы Балкан. Частка гэтых характарыстык падзяляецца іншымі мовамі арэала (уключаючы цюркскія, асабліва сумежныя дыялекты турэцкай мовы і гагаўскую). Іх крыніцамі маглі з'яўляюцца больш раннія мовы гэтага шырокага арэалу — пры наступным распаўсюджванні тых ці іншых іх рысаў у часе (з засваеннем гэтых рысаў усё больш новымі мовамі, якія пападаюць у арэал), і прасторы (з ірадыяцыяй гэтых рысаў на суседнія мовы пры іх наступных кантактах).

Адной з такіх характарыстык з'яўляецца перавага ў пабудове ў сучаснай пярсідскай мове мадальных канструкцый тыпу “я хачу чытаць” па мадэлі *mīxahām beḫanam* літаральна: “(я) хачу, каб (я) чытаў бы”, з ускосным ладом асноўнага дзеяслова, у адрозненне ад блізкароднаснай таджыкскай мовы, дзе адпаведная канструкцыя будуецца з інфінітывам, згодна мадэлі *xondan texoham*, літаральна: “чытаць хачу”. Хаця ў гісторыі іранскіх моў закладзена дапушчальнасць для гэтых дзвюх мадэлей, арэальнае імкненне пярсідскай да балканскіх моў (з уласцівай ім слабасцю інфінітыва) невыпадкава, як і імкненне таджыкскай да моў Сярэдняй Азіі (з развітымі інфінітыўнымі і дзеепрыметнікавымі звароткамі ўнутры сказа). Акрамя таго даная характарыстыка пярсідскай мовы ўваходзіць ў сістэму рысаў, азначаных у літаратуры як уласцівыя мовам Балканскага саюза і падзяляемых пярсідскай мовай.

III. Частка характарыстык, агульных для іранскіх і славянскіх моў, абавязана развіццю ў тых і другіх адзінай агульнаіндаеўрапейскай сістэмы. Сюды ўваходзяць шматлікія рознаўзроўневыя характарыстыкі: архаічныя і ў рознай ступені інавацыйныя, што развіліся паралельна, але генетычна запраграмаваныя нейкім “першаштуршком”, які адбыўся яшчэ ў нетрах індаеўрапейскай сістэмы. Частка такіх паралельных інавацый магла быць умацавана арэальнымі тэндэнцыямі — узаемным уздзеяннем моў або ўплывам на тыя і другія з боку трэціх моў (уключаючы субстратныя).

1. Да агульных архаізмаў можна аднесці не толькі асноўныя пласты лексікі, але і некаторыя асновы гістарычнай фанетыкі і фаналогіі, цэнтральную частку назоўнай (асабліва займеннікавай) і дзеяслоўнай парадзігмы, некаторыя сінтаксічныя паслядоўнасці і правілы іх пабудовы (асабліва гэта адносіцца да формульных паслядоўнасцей, якія захоўваюць рэфлексы не толькі агульных сінтаксічных структур, але і агульнасці іх матэрыяльнага напаўнення).

2. Да ліку інавацый, якія зададзены першапачатковай агульнай сістэмай, адносіцца, напрыклад, шэраг аднолькавых гісторыка-фанетычных трансфармацый, з якіх найбольш паказальнай, магчыма, з’яўляецца ўласцівая балта-славянскім і арыійскім мовам далейшае развіццё зычных, атрымаўшых у выніку ўласцівай усім мовам групы сатэм так званай “сатэмнай палаталізацыі”, а таксама суправаджаючая гэты працэс трансфармацыя індаеўрапейскага *s. Пры падобным (у цэлым) накірунку развіцця індаеўрапейскіх палатальных (з іх афіксацыяй, рухам наперад і асібіляцыяй, па тыпу *k > *č > *ś > ś > *s) і падобных змяненнях *s (> *ś, *h, *s, *z у некаторых пазіцыях) мовы розных “подветвей” унутры балта-славянскай і арыійскай “ветвей” выяўляюць некаторыя адрозненні, у прыватнасці рэфлексы розных ступеняў гэтага працэсу (параўн., напрыклад, развіццё індаеўрапейскага *k > літ. š, але слав. s; агульнаарыійск. *č > *ś > нурыст. c(ц), індаарыійск. ś, агульнаір. *ś з наступнымі рэфлексамі ў выгледзе s у большасці іранскіх моў, але *v, *ś у асобных ускраінных арэалах), аднак менавіта славянскія і большасць іранскіх моў маюць найбольш блізкія адзін да другога рэфлексы гэтых зычных.

Да гэтай групы адзіных у цэлым інавацый адносяцца падобныя марфалагічныя рысы (або іх гісторыя) часткі іранскіх і часткі славянскіх моў, далёка не заўсёды кантактуючых паміж сабой.

Такія, напрыклад, заканамернасці “згортвання” познеіндаеўрапейскай шматсклонавай парадзігмы, якія знайшлі адлюстраванне ў адносна ранняй страце апазіцыі “генетыў-даціў” у іранскіх мовах (зафіксавана ў старажытнаперсідскай, сагдзійскай мове, у сакскіх дыялектах, дзе захоўваецца адносна багатая склонавая сістэма, аднак функцыі даціва ўжо выконвае генетыў), а таксама ў індаарыійскіх, армянскай і ў мовах Балканскага саюза¹⁴, у адрозненне, напрыклад, ад лацінскай, грэчаскай, германскіх моў, дзе назоўная склонавая парадзігма змянялася іншымі шляхамі. Паняццё дэдуцыі супадзення генетыва з дацівам заўважаюцца ў семантычным падабенстве старажытных генетыўных канструкцый (якія абазначаюць пасесіўнасць) і даціўных (якія ўказваюць на прызначанасць)¹⁵, аднак “аб’яднанне” іх і затым выцясненне генетывам даціва ў іранскіх мовах мела глыбокія паняццёвыя карані, дзякуючы распаўсюджванню генетыва і на шэраг іншых, не ўласцівых яму раней функцый.

У гэтую групу можна ўключыць і розныя іншыя падобныя інавацыі з рознай ступенню старажытнасці і розным ахопам моў. Сюды адносіцца, напрыклад, такая сур’ёзная сістэмная рыса большасці жывых індаеўрапейскіх моў, уключаючы славянскія і іранскія, як развіццё другасных дзеяслоўных формаў так званага перафрастычнага перфекта на базе дзеепрыметнікаў і пераўтварэнне гэтых формаў пазней у многіх мовах (уключаючы разглядаемыя тут) у другасныя формы прошлага часу. Гэты позні і паралельны ў мовах працэс, які мае розныя сістэмныя вынікі для розных груп індаеўрапейскіх моў, быў стымуляваны тым не менш адзіным працэсам развіцця дзеяслоўнай сістэмы, узнікшай яшчэ ў адносна ранні перыяд агульнаіндаеўрапейскага стану.

З другога боку, сюды адносяцца і некаторыя прыватныя інавацыі, напрыклад развіццё постпазітыўнага артыкля ў асобных іранскіх мовах (уключаючы славянскія), якія ўваходзяць у склад Балканскага саюза.

У заключэнне хочацца адзначыць, што вывучэнне славянска-іранскіх агульных матэрыяльных і структурных элементаў далёка не завершана, і вылучэнне

ўсё новых і новых фактаў такіх агульнасцей (на розных моўных узроўнях) пралівае дадатковы свет на гісторыю гэтых індаеўрапейскіх моў.

- ¹ Гл.: Абаев В. И. Скифо-европейские изоглосы. На стыке Востока и Запада. М., 1965.
² Расторгуева В. С., Керимова А. А. Система таджикского глагола. М., 1964.
³ Гл.: Бенвенист Э. Общая лингвистика. М., 1974. С. 223–224.
⁴ Гл.: Грамматика литовского языка. Вильнюс, 1985.
⁵ Гл.: Амбразас В. Сравнительный синтаксис причастий балтийских языков. Вильнюс, 1990.
⁶ Гл.: Schaller H. W. Die Balkansprachen (Eine Einführung in die Balkanphilologie). Heidelberg, 1975.
⁷ Гл.: Бенвенист Э. Очерки по осетинскому языку. М., 1965. С. 86.
⁸ Гл.: Sims-Williams N. On the plural and dual in Sogdian // Bulletin of the School of Oriental and African Studies. London, 1979. V. 42. Pt. 2. P. 339.
⁹ Гл.: Schaller H. W. Die Balkansprachen... S. 161; Цивьян Т. В. Синтаксическая структура Балканского языкового союза. М., 1979. С. 171–172.
¹⁰ Гл.: Абаев В. И. Назв сач. С. 54 і наст.
¹¹ Там жа. С. 68 і наст.
¹² Там жа. С. 41 і наст.; Эдельман Д. И. // Изв. АН СССР СЛЯ. 1989. Т. 48. № 4. С. 331;
Янаж. Сравнительная грамматика восточноиранских языков. Морфология. Элементы синтаксиса. М., 1990.
¹³ Гл.: Клімчук Ф. Д. // Арэалогія і дасяпненні: Тэз. дакл. міжнароднай навуковай канферэнцыі. Мн., 1993. С. 34–35.
¹⁴ Абаев В. И. Назв сач. С. 75; Schaller H. W. Die Balkansprachen... S. 134.
¹⁵ Бенвенист Э. Общая лингвистика. С. 213.

ФАН ЧОНГ ЗУНГ

РЭАЛІЗАЦЫЯ СТЫЛІСТЫЧНЫХ І ЭМАЦЫЯНАЛЬНА-ЭКСПРЭСІЎНЫХ ПАТЭНЦЫЙ МЕДЫЦЫНСКІХ ТЭРМІНАЎ У МАСТАЦКІХ ТЭКСТАХ АМОСАВА М.М.

Функцыянаванне тэрмінаў у спецыяльнай літаратуры можа прывесці да змянення іх асноўнага намінацыйнага значэння, такім чынам, і да змястоўнай экспрэсіўна-эмацыянальнай і функцыянальнай трансфармацыі. Як правіла, тэрмін, які ўжывае пісьменнік у мове мастацкай літаратуры, не раскрывае ўсе грунтоўныя адзнакі, неабходныя для яго вызначэння, а выяўляе найбольш агульнае “бытавое ўяўленне” аб ім, уключаючы толькі частку дыферэнцыяльных адзнак, складваючых яго змест. Менавіта ў выніку звычайнага ўяўлення, якое вызвана асацыятыўнымі жыццёвымі сувязямі ў мастацкай літаратуры, тэрміны пашыраюць сферу функцыянавання, уключаючы ў працэс вобразна-пераноснага ўжывання, набываючы дадатковы лексічныя адценні і стылістычную, эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку.

Прыёмы рэалізацыі стылістычных і эмацыянальна-экспрэсіўных патэнцый навуковых тэрмінаў залежыць ад індывідуальнага стылю кожнага пісьменніка. Мы спынімся на аналізе стылю М.М. Амосава. Адным з яго прыёмаў перадачы суб’ектыўнай ацэнкі пры ўжыванні медыцынскіх тэрмінаў з’яўляецца іх ужыванне ў памяншальна-ласкальнай форме. Яно адлюстроўвае настрой, суб’ектыўныя адносіны аўтара, персанажаў да выказвання. Вось характэрныя прыклады з тэкстаў М.М. Амосава: “Вершину ухака отсек. Выпустить немного крови — вдруг где-то маленький тромбик”; “Ничего не сделал с клапаном — только слегка пощупал поверхность створок — на ней твердые глыбки кальция, прямо тут лежат на поверхности”. Некаторыя рэаліі медыцыны выклікаюць у М.М. Амосава-хірурга-пісьменніка адназначныя адносіны, да якіх аўтар часта звяртаецца ў сваіх творах. Напрыклад, слова “сосуд” у спалучэнні з дзееспрыметнікамі “кровоточащий” набывае адмоўна-эмацыянальнае адценне. Пры такой працэдуры, як аперацыя, ужыванне злучэння “кровоточащий сосуд” заўсёды выклікае нядобразычлівасць, абурэнне ў медыкаў. Ужываючы слова “сосуд” у памяншальнай форме, аўтар часта выказвае свае адносіны да гэтага дэфекту: “Сколько раз приходилось повторно раскрывать плевральную полость, чтобы искать какой-нибудь ничтожный кровоточащий сосудик, потому что из дренажа кровит”.